

Залізник Л. Л.

**Охотники
на северного оленя
Украинского Полесья
эпохи финального палеолита.—**

Киев: Наукова думка, 1989.— 175 с.

Монографія Л. Л. Залізника присвячена історії первісного населення північного заходу Східної Європи так званої «доби північного оленя». За останніх тисячоліть плейстоцену ця тварина домінувала в теріофауні прильодовикової зони. На величезних рівнинах від Великобританії до Середньоруської височини встановився стабільний стереотип життєзабезпечення первісного населення — господарсько-культурний тип мисливців на північного оленя. У рецензованій книзі всебічно розкривається ця модель господарської адаптації первісності на прикладі реконструкції суспільства фінально-палеолітичних мисливців свідерської культури.

Вивчаючи первісність, археолог стикається з двома типами проблем: культурно-історичними та соціально-економічними, що обумовлює роботу за двома відповідними напрямками. Спочатку автор вирішує традиційні для спеціаліста з первісної археології питання культурної класифікації та періодизації пам'яток методами типологічно-статистичного аналізу археологічних матеріалів, далі висвітлює питання реконструкції способу життя та соціальної структури населення нетрадиційними для археології методами, залучаючи дані етнографії та інших суміжних дисциплін. Обидва ці аспекти первісності тісно пов'язані між собою, тому наблизитись до розуміння конкретного суспільства можна, лише вивчаючи обидва комплекси проблем.

Для висвітлення питань природного оточення та хронології автор залучає дані з синхронних, однокультурних та споріднених стоянок сусідніх територій, що входять до однієї з Поліссям природно-ландшафтною зони, які доповнюють нечисленні палінологічні визначення та дати за C^{14} з пам'яток досліджуваного регіону. Застосування автором цього методу, як уже досить добре апробованого у науці, цілком виправдане для вирішення проблем, що виникають у зв'язку з поганою збереженістю органічних решток на пам'ятках Полісся.

Використовуючи дані археології, палеогеографії, зоології, геології та інших наук, здобуті на зандрових низинах Європи, дослідник фактично реконструює природне оточення та спосіб життя фінальнопалеолітичних мешканців усєї зандрової смуги Європи від Великобританії до Середньоруської височини, у тому числі Полісся. Таким чином, йому вдається подолати суттєвий недолік джерелознавчої бази кам'яного віку Полісся — погану збереженість органічних решток. Що ж до культурно-періодизаційних розробок автора, то вони безпосередньо пов'язані з Поліссям, побудовані на основі аналізу численних комплексів крем'яних виробів з цього регіону.

Другу частину праці присвячено відтворенню способу життя, господарства, соціальної структури, демографії первісного населення. Це нетрадиційна спроба системного підходу до реконструкції первісності міждисциплінарними методами, тобто за допомогою даних не тільки археології, а й етнографії, палеогеографії, зоології, геології та інших наук. Оскільки суспільство являє собою складну систему з внутрішніми функціональними зв'язками, то наблизитися до його розуміння можна лише з позицій комплексного системного підходу. Тому при реконструкції первісності археологія має взаємодіяти з суміжними дисциплінами.

Системний аналіз дозволяє автору реконструювати відсутні елементи через відомі складові та внутрішні зв'язки досліджуваної системи. Він дає змогу перехресно перевірити правильність наукових висновків за допомогою різних дисциплін.

Для відтворення конкретного суспільства первісності Л. Л. Залізняк скористався досягненнями сучасної радянської та зарубіжної науки, які ще не знайшли широкого застосування у вітчизняній археології при реконструкції минулого. Йдеться про концепції етнографічного моделювання¹, господарсько-культурного типу² та системних досліджень. Вони є складовими частинами методики реконструкції первісних суспільств через їх господарсько-культурний тип чи модель господарської адаптації, за допомогою яких відтворюються головні риси суспільства мисливців на північному оленя фінального палеоліту. Методику етнографічного моделювання було розроблено радянськими етнографами. Її зміст полягає у побудові принципової моделі суспільства певного типу шляхом порівняльного аналізу аналогічних суспільств. Спираючись на цей метод автор моделює спосіб життя стародавнього населення конкретної природної зони шляхом порівняння суспільств одного рівня соціально-економічного розвитку.

Концепція господарсько-культурного типу передбачає, що для кожної природно-ландшафтною зони характерна своя, досить стабільна модель способу життя мисливців та збирачів, яка не залежить від етно-культурних традицій населення. У своїй реконструкції суспільства фінального палеоліту Л. Л. Залізняк виходить з того, що спосіб життя стародавніх мисливців та збирачів конкретної природної зони багато в чому був схожий з поведінкою етнографічних мисливців та збирачів тієї самої зони, звичайно, за умови повного виключення з культури останніх пізніх новацій та запозичень як наслідків контактів з більш розвиненими народами.

Можна погодитися з автором, що ця закономірність загального порядку поширюється лише на найсуттєвіші елементи поведінки (річний господарський цикл, способи полювання та лову риби, типи жител, транспорт, одяг і т. ін.) і не стосується традиційної етно-культурної специфіки конкретної групи населення. Інакше кажучи, якщо основні риси економіки, річного господарського циклу фінальнопалеолітичних мисливців прильодовикової Європи та етнографічних мисливців тундрової зони XVII—XVIII ст. були подібними, то це не виключало можливості існування у межах цих зон окремих груп населення з вторинною етно-культурною специфікою матеріальної та духовної культури (орнаментация одягу, предметів побуту, мовні відмінності, специфічні форми знарядь тощо), що археологічно фіксуються як окремі культури.

Синтезувавши методику етнографічного моделювання з концепцією господарсько-культурного типу, Л. Л. Залізняк на прикладі реконструкції конкретного стародавнього суспільства вказав практичний спосіб використання запропонованої методики для відтворення первісності. Перший етап реконструкції передбачає визначення господарсько-культурного типу суспільства, що вивчається. Для цього за допомогою археологічних даних визначається рівень соціально-економічного розвитку, а на основі свідчень природознавчих наук — природне оточення.

На другому етапі будується модель суспільства даного господарсько-культурного типу, в основу якої покладено порівняльний аналіз всіх суспільств цього типу незалежно від місця та часу їх функціонування. Оскільки найповніша інформація щодо первісних суспільств накопичена етнографами, то модель будується насамперед на їх висновках. Етнографічні матеріали для реконструкції первісного суспільства автор залучає дуже обережно. Він прагне виключити пізні запозичення, спирається на матеріали, що стосуються традиційного способу життя. Етнографічну модель він будує на підставі якомога повнішого залучення репрезентативних даних про суспільства відповідного типу. Порівнюючи їх, Л. Л. Залізняк намагається виключити нетипове і виявити суттєве, характерне для суспільства даного типу.

На третій стадії реконструкції модель суспільства конкретного господарського типу переноситься в минуле. За допомогою даних археології, палеогеографії, зоології, геології та інших наук автор перевіряє, якою мірою розроблена на матеріалах етнографії модель характерна для суспільства, що функціонувало в аналогічних природних умовах у фінальному палеоліті. Перевірка здійснюється не тільки за даними археології, а й інших наукових дисциплін, бо чим більш комплексною та перехресною вона є, тим вірогіднішою має бути реконструкція.

Ця методика відтворення минулого є варіантом гіпотетико-дедуктивного методу, спираючись на який лідери «нової археології» на заході вивели археологію з глухого

¹ Кабо В. Р. Теоретические проблемы реконструкции первобытности // *Этнография как источник реконструкции истории первобытного общества.*— М., 1979.— С. 60—107.

² Левин М. Г., Чебоксаров Н. Н. Хозяйственно-культурные типы и историко-этнографические области // *СЭ.*— 1955.— № 4.— С. 3—16.

кута емпіризму. Рецензована монографія є успішною спробою подолання фрагментарності археологічних джерел з позицій комплексного, системного підходу.

На особливу увагу заслугоує § 7 останнього розділу праці, присвячений реконструкції соціальної структури суспільства фінального палеоліту. Спираючись на здобутки радянських та зарубіжних етнографів і етно-археологів, автор виходить з припущення, що мисливські суспільства мали три основні структурні підрозділи: мала сім'я з 5—7 чоловік, община з 5—7 сімей (близько 25—30 чоловік) та плем'я — 500—1000 чоловік. Л. Л. Залізняка вдалося прослідкувати, що стоянки мисливців кам'яного віку, як правило, склалися із скупчень археологічних матеріалів діаметром 8—10 м, аналогічних скупченням, що залишали сім'ї ескімосів, бушменів, австралійських аборигенів. Однак висновки щодо належності згаданих скупчень матеріалів окремим сім'ям первісних мисливців могли б бути більш переконливими за умови ретельного аналізу структури скупчень та порівняння їх з результатами аналізу планіграфії сімейних скупчень етнографічних мисливців, проведеного Л. Бінфордом³.

Коли вдалося дослідити общинне поселення пізнього палеоліту повністю, воно, як правило, складалося з 4—7 сімейних скупчень матеріалів (Мізин, Межирічі, Добранічівка, Радомийськ, Юдиново, Прибір 13, Смячка 14, Раска, Лаукскола, Вільнюс, Пувочай). На основі аналізу планіграфії поселень Л. Л. Залізняка доходить висновку, що мала сім'я та община названої чисельності були характерні для первісних мисливських суспільств, починаючи з пізнього палеоліту. Заслугоує на увагу і висновок про відносну сталість чисельності общин прильодовикових мисливців, що підтверджує висновки етнографів щодо сталості та універсальності общинної структури у всіх мисливців та збирачів⁴. Менш переконливими є висновки про наявність племен у суспільствах пізнього палеоліту, що не випадково, оскільки на нашу думку, на цей час плем'я лише формувалося. Крім того, специфіка археологічних джерел не дозволяє фіксувати з повною достовірністю цю суспільну структуру. В праці є й інші твердження, з якими важко погодитися. Так, в світлі досліджень останніх років викликає сумнів висновок Л. Л. Залізняка, згідно якого стоянки мисливців на мамонтів могли функціонувати безперервно протягом одного або кількох років.

Заслугоує на увагу визначення прильодовикової економіки пізнього палеоліту як такої, що базується на мисливському контролі міграційних шляхів стадних плейстоценових траводних: Навпаки, для економіки мезоліту лісової смуги Європи характерною була розпорощеність невеликих мисливських груп по угіддях з метою їх максимального господарського освоєння. Досить аргументованою є думка про виникнення груп однокультурних пам'яток в результаті циклічності мисливського господарства, що обумовлювало періодичне повернення общини на місця своїх колишніх стоянок. Становлять науковий інтерес спроба відтворення річного господарського циклу фінально-палеолітичних мисливців на північного оленя і моделі етнокультурних процесів на стадії фінального палеоліту. Менш переконливі демографічні підрахунки, тому що ні спростувати, ні остаточно довести їх неможливо через відсутність даних з демографії конкретного суспільства, що реконструюється.

Звичайно, висновки, зроблені за допомогою нетрадиційної для вітчизняної археології методики, не можуть бути остаточною і задовольняти всіх дослідників. Тим більше, що частина радянських археологів досить скептично ставиться до можливості залучення етнографічних матеріалів при реконструкції суспільств фінального палеоліту.

Однак слід враховувати, що репрезентований монографією Л. Л. Залізняка науковий напрям посилено розвивається за рубежем. Йдеться про представників « нової археології » та етно-археології, що широко залучають дані про суспільства етнографічних мисливців та збирачів для реконструкції первісних суспільств кам'яного віку. У вітчизняній археології Л. Л. Залізняка фактично продовжує напрям вивчення первісної історії, основу якого складають праці П. П. Єфіменка, С. М. Бібікова, В. М. Массона та ін. Застосована автором методика реконструкції стародавніх суспільств та результати, одержані за її допомогою, не позбавлені спірних моментів, але безсумнівно становлять науковий інтерес і мають право на існування поряд з традиційними археологічними методами дослідження первісності. Методика досить універсальна і може бути застосована для реконструкції інших первісних суспільств.

В. Р. КАБО

³ Binford L. *Nunamiut ethnoarchaeology*.— New-York, 1978.— 508 p.; Binford L. *In pursuit of the past*.— Thames and Hudson, 1983.— 253 p.

⁴ Кабо В. Р. *Первобытная доземледельческая община*.— М., 1980.— 303 с.